

УДК 398.3

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2021/3.6>**Войтович Н.М.**

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Бричка Б.Б.

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

Гримак О.Я.

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького

ЖЕБРАЦТВО ЯК ДЕВІАЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

У статті проаналізовано тене́зу та зміни у ставленні до жебрацтва від первісних часів до сучасності; детально охарактеризовано типологію жебраків, тобто поділ їх на три групи; описано причини жебракування у сучасній Україні. Методологія дослідження – системний підхід до вивчення жебрацтва з використанням загальнонаукових методів, передусім опитування, систематизації, типологізації та узагальнення. Наукова новизна розвідки – це аналіз явища жебрацтва з поєднанням як уже опублікованого історичного матеріалу, так і нових емпіричних даних, зібраних на основі розроблених авторами анкет для жебраків та інших категорій населення. У сучасній Україні жебрацтво як соціальне явище є доволі масовим. У засобах масової інформації найбільша увага прикута до професійного жебрацтва. Респонденти відзначають, що жебраки просять на вулиці, у міському та приміському транспорті, біля церков, в інших публічних місцях. Загалом історичний досвід свідчить, що чинниками поширення жебрацтва як соціального масового явища можуть бути: наявність позитивного сприйняття суспільством образу жебрака; толерантне ставлення до жебракування як способу життя; існування в суспільстві достатнього прошарку бідних громадян, які постійно поповнюють лави жебраків; наявність соціальних ризиків, які можуть позбавити людину всіх засобів існування; наявність реальної можливості забезпечувати своє існування збиранням милостині; відносна привабливість жебракування в економічному аспекті як альтернативи трудової діяльності та можливості забезпечити за допомогою жебракування прийнятний рівень життя; слабка державна соціальна політика в галузі профілактики жебрацтва.

Ключові слова: жебраки, жебрацтво, милостиня, соціальна девіація.

Постановка проблеми. Проблема існування різних категорій людей, які виділялися з-поміж інших девіантною поведінкою та не вписувалися у соціальні рамки людського буття, залишатиметься актуальною, мабуть, завжди. Актуалізація цього питання не втратила ваги й сьогодні. Значний інтерес становлять аналіз причин цього явища, типологія жебраків, сучасне ставлення до категорії маргіналів, пропозиції щодо обмеження або подолання даної соціальної патології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему жебрацтва порушувала значна кількість дослідників, серед яких – етнографи, історики, юристи. Так, загальних аспектів теми торкалися Д. Дриль у книзі «Бродяжество и нищенство и меры борьбы с ними», етнограф С. Максимов у праці «Бродячая Русь». Більшість із них аналізувала причини, які примушували

людей просити милостиню, розробляла класифікації жебраків, вивчала особливості побуту, пропонувала засоби боротьби із цим явищем [11]. На актуальність розгортання студій цієї верстви суспільства вказувала ще в першій половині ХХ ст. українська дослідниця К. Грушевська, вважаючи жебраків речниками потойбічних сил, «маною» громади [6, с. 10].

Історик І. Прижов, автор праці «Нищие на святой Руси. Материалы общественного и народного быта в России», зазначав, що жебрацтво – це продукт середньовіччя, вказував на суперечливий характер милостині, оскільки в її основі лежало не людинолюбство та співчуття до стражденного, а бажання врятувати власну душу [10, с. 14]. Зазначений автор також указував на негативний бік милостині: «Ми знаємо, що будь-яка допомога жебракам, якщо вона не має соціального

братського характеру, тільки плодить жебраків і з жебраками принижує все суспільство, виробляє найбільш потворні явища в житті» [10, с. 19].

Постановка завдання. Мета статті – простежити генезу та зміни у ставленні до жебрацтва від первісних часів до сьогодення; на основі розроблених анкет та опитування як населення, так і самих жебраків показати причини жебрацтва в сучасній Україні; виявити, чи змінилося ставлення людей до прохачів та їхнього способу життя тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розгляд генези жебрацтва необхідно почати з первісних часів, де практикувалася соціальна допомога як система підтримки не здатних до самозабезпечення людей. Ця допомога ґрунтувалася в першу чергу на кровному спорідненні, традиціях взаємодопомоги й релігійних уявленнях. Суспільний розвиток сприяв тому, що в деяких людей залишалися продукти, які вони не могли реалізувати через нерозвиненість товарних відносин, тому влаштовували свята, бенкети й роздавали подарунки одноплемінникам, особливо під час свят, ритуальних обрядів, зокрема вшанування предків [4, с. 159].

Як масове явище жебрацтво виникає у класовому суспільстві. В античній Греції, зокрема, до злидарів проявляли співчуття, давали милостиню, іноді одяг та взуття. Виявом гостинності стало створення готелів для приїжджих; усіх громадян, покалічених на війні, утримували за рахунок держави. В епоху Римської імперії бідне вільне населення отримувало безкоштовний хліб, масло і м'ясо, сіль, одяг тощо [4, с. 161].

У період Середньовіччя ставлення суспільства до жебраків залежало від християнських догматів і заповідей про любов до ближнього та милосердя до нужденних. Спосіб життя прохачів трактувався тоді в духовному контексті як божественний промисел. Отож можна сказати, що тогочасне жебрацтво було необхідною нормою, яка, наче лакмусовий папірець, визначала рівень людської доброти та милосердя [5, с. 464].

Саме в середньовічну епоху сформувалися основні типи жебрацтва. До першої категорії належали люди, які певний час були змушені жебракувати у зв'язку з важкою життєвою ситуацією (втрата землі, роботи, майна, ті, хто постраждав від стихійних лих, неврожаїв, пожеж). До другої групи входили непрацездатні громадяни, які не одержали з якоїсь причини відповідну підтримку в рамках родини, громади або парафії. Серед них нерідко були люди психічно хворі, схильні до бродяжництва, безпритульні діти. Третя група – це

професійні жебраки, для яких збирання милостині було трудовою діяльністю. Це був спосіб їхнього життя, що передбачав конкуренцію, розподіл території для діяльності, дохідних місць, професійні таємниці, традиції, династії, школи підготовки, корпоративні об'єднання. На думку В. Шаріна, професійними жебраками ставали також особи асоціальної поведінки: п'яниці, злочинці й інші ізгої, які становили «соціальне дно» суспільства [13, с. 120–121].

Подібними до середньовічних були та частково такими залишаються стереотипні уявлення щодо жебраків в українському традиційному суспільстві, що є сферою наукових зацікавлень етнографів. Зокрема, народна свідомість розрізняла декілька видів маргіналів-прохачів: каліки, діти народжені із зовнішніми вадами, сліпці, старці, бідні, погорільці, п'яниці. До найвищого розряду належали саме сліпці чи каліки. Дослідники-етнологи привертають увагу до такого явища, як дитяче жебрацтво, навмисне калічення для цього дітей. У деяких селах існували так звані «жебрацькі гнізда», тобто поселення, населення яких переважно займалося жебракуванням [8, с. 82].

За народними уявленнями, деякі категорії жебраків прирівнювалися навіть до типових представників потойбічного світу, адже мовчазність та сліпота безпосередньо пов'язували їх зі світом мертвих [12, с. 102]. У давнину будь-яка людина, народжена сліпою, німою, калікою, переходила під безпосередню опіку богів, тобто ставала «убогою».

Соціальних девіацій українська сільська громада намагалася всілякими методами, пересторогами, табу й магічними приписами не допустити, позаяк дане явище було досить поширеним. Проте ставлення суспільства до жебракування, як свідчать українські етнографічні матеріали, не було однозначним. З одного боку, це сприймалося негативно, вороже та викликало підозру. З іншого – убогим допомагали, а безрідним та самотнім притулок надавала громада, потерпілим від стихійних лих опікувалася Церква.

Давні слов'яни вірили, що жебрак, якого не прийняли за всіма етикетними нормами, може спричинити відповідні збитки господарству та «забрати» за собою худобу [1, с. 533], тому господар намагався завжди якнайкраще прийняти такого гостя, сподіваючись шляхом символічного договору з вищими силами, уособленням яких є жебрак, забезпечити своє майбутнє. Мабуть, тому символічною є роль прохача у поминальних риту-

алах. У західних слов'ян, зокрема чехів, побутовували такий звичай: усі, хто проводжав тіло померлого, після похорону купалися в парній купелі (у так званій задушній лазні); купання в такій лазні оплачували також для жебраків [3, с. 26]. На теренах Полісся існували аналогічні вірування. Особливо високо цінували тут поминки, на які раптово прийшов звичайний перехожий, тобто чужий, адже годування чужого, бідного вважалося ритуальною дією, що означала символічний обмін: що ти віддав чужому/бідному на «цьому» світі, те й отримаєш на «тому» [2, с. 316].

Із XIX ст. у Європі запроваджується політика профілактики жебрацтва як соціального явища. Відбувається відмова від силових методів впливу, у тому числі кримінального переслідування й примусової праці. Соціальну політику європейських держав у XX ст. зосереджують на формуванні соціально-економічних умов запобігання крайній бідності, жебрацтву, на його профілактиці [4, с. 163].

Чинне українське законодавство не забороняє дорослим особам жебракувати, тому їх не можна за це притягнути до відповідальності. Зате передбачено кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у жебракування. За це карають позбавленням волі від трьох до десяти років [7]. Щоправда, довести провину злочинців і притягнути їх до кримінальної відповідальності досить складно. Зазвичай діти не хочуть свідчити проти батьків або родичів. Такими були історичні причини й генеза жебрацтва, категорії прохачів.

Для того щоб визначити причини жебракування у сучасній Україні, показати ставлення людей до прохачів, способу їхнього життя та харчування, автори розробили анкети та провели опитування як серед жебраків, так і серед інших груп населення. Для забезпечення репрезентативності використано дані Головного управління статистики у Львівській області щодо структури населення станом на 2020 р. за віком, статтю та місцевістю проживання [9]. Загалом опитано 500 осіб, а структура вибірки відповідає структурі населення Львівської області за вказаними вище трьома критеріями (табл. 1).

Для визначення думки населення щодо причин жебрацтва в анкеті було сформульовано питання: «Що, на вашу думку, змушує людей жебракувати?» з такими варіантами відповідей: втрата роботи, неможливість працевлаштування на іншу роботу; втрата житла; втрата сім'ї; важка хвороба/інвалідність; примус до жебракування; неспроможність забезпечити себе іншим способом; це спосіб життя, звичка. Розподіл відповідей опитаних відображено на рис. 1.

Як видно з рис. 1, 94 особи, або 18,8 % опитаних, вважають, що основною причиною жебрацтва є неможливість прохачів працевлаштуватися. Натомість 109 осіб, або 21,8 %, стверджують, що жебрацтво є способом життя прохачів, від якого вони не можуть чи не хочуть відмовитися. Очевидно, частина респондентів трактує жебрацтво як спосіб життя і/або заробітку прохачів, що може формувати негативне ставлення до цього явища загалом.

Таблиця 1

Структура населення Львівської області станом на 2020 р.

	Міська та сільська місцевості			міська місцевість			сільська місцевість		
	Обидві статі	чоловіки	жінки	Обидві статі	чоловіки	жінки	Обидві статі	чоловіки	жінки
Львівська область									
до 20 років	21 %	11 %	10 %	12 %	6 %	6 %	9 %	4 %	4 %
20-29	13 %	7 %	6 %	8 %	4 %	4 %	5 %	3 %	3 %
30-39	17 %	9 %	8 %	11 %	5 %	5 %	6 %	3 %	3 %
40-49	14 %	7 %	7 %	9 %	4 %	4 %	5 %	3 %	3 %
50-59	14 %	6 %	7 %	8 %	4 %	5 %	5 %	3 %	3 %
60-69	12 %	5 %	7 %	7 %	3 %	4 %	4 %	2 %	2 %
більше 70	10 %	3 %	7 %	6 %	2 %	4 %	4 %	1 %	3 %
Всього	100 %	47 %	53 %	61 %	28 %	32 %	39 %	19 %	20 %

Джерело: розраховано авторами на основі [9]

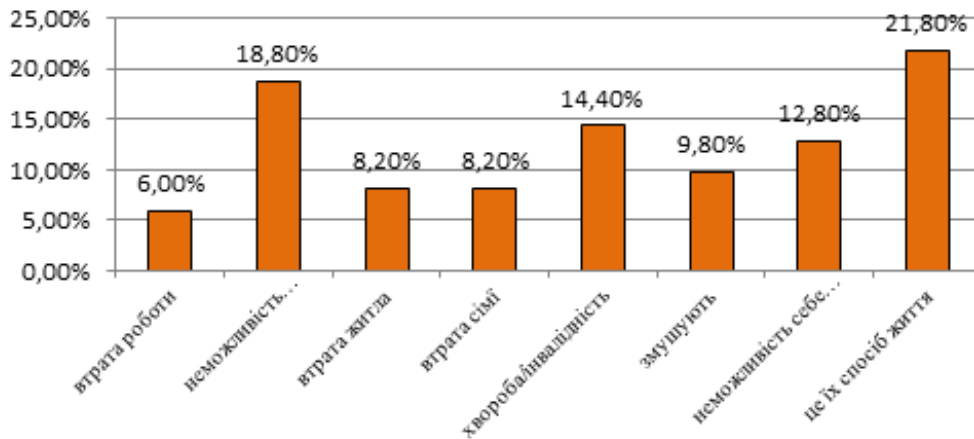

Рис. 1. Розподіл відповідей опитаних щодо причин жебрацтва

Відповіді опитаних прохачів підтверджують думку про те, що неможливість працевлаштування є однією з головних причин їхнього способу життя. Такий варіант вибрали 10 жебраків, або 20% опитаних. Водночас якщо найпопулярнішою відповіддю пересічних людей було жебрацтво як спосіб життя, то 17 прохачів, або 34% опитаних, указали на хворобу або інвалідність як причину, що змушує їх просити милостиню.

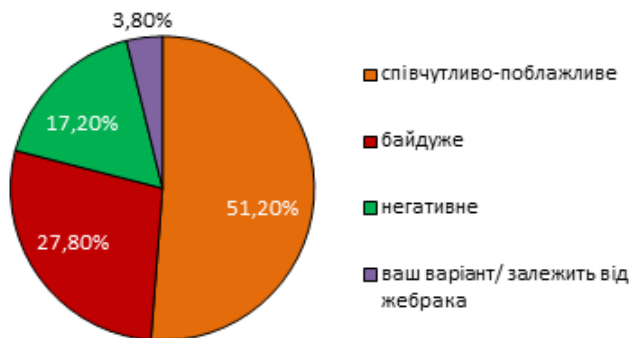

Рис. 2. Розподіл відповідей опитаних щодо ставлення до прохачів

Відповідно до рис. 2, 256 осіб, або 51,2%, визначили своє ставлення до жебраків як співчутливо-поблажливе. Натомість 139 осіб, або 27,8% опитаних, ставляться до них байдуже. Негативне ставлення до жебраків зафіксоване у 86 осіб, або 17,2% опитаних. Отже, більшість респондентів ставиться до жебраків співчутливо.

Натомість 20 прохачів з 50-ти опитаних, або 40%, назвали ставлення людей до себе як байдуже. Ще 40% вважають, що ставлення до них є негативним. Лише 10% від опитаних прохачів переконані, що люди ставляться до них співчутливо. Такий розподіл відповідей жебраків дещо

дисонує з відповідями опитаних людей. Мабуть, частина респондентів співчутливо ставиться до жебрацтва як явища, що не виключає негативного ставлення до окремих прохачів. Цікаво, що 26% опитаних жебраків ствердно відповіли на запитання, чи застосовували до них фізичну силу.

На рис. 3 зображено розподіл відповідей опитаних щодо частоти допомоги прохачам. Незважаючи на те що 51,2% опитаних охарактеризували своє ставлення до жебраків як співчутливо-поблажливе, 271 особа, або 54,2%, рідко допомагає прохачам. Натомість 112 осіб, або 22,4% опитаних, ніколи цього не роблять. Лише менше чверті допомагають прохачам завжди або часто. Таким чином, ставлення респондентів до прохачів не трансформується у дію допомоги їм, що може свідчити про незадовільний фінансовий стан опитаних або негативне ставлення до окремих категорій прохачів.

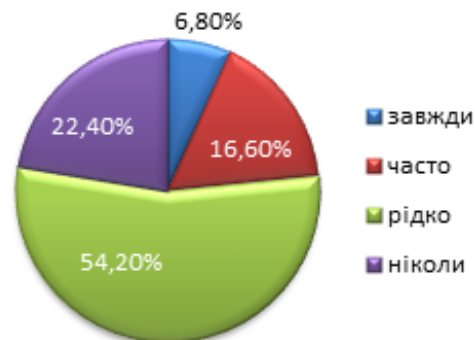

Рис. 3. Розподіл відповідей опитаних щодо частоти допомоги прохачам

Відповідаючи на питання: «У якому місці ви найчастіше зустрічаєте жебраків?», 154 особи, або 30,8% опитаних, указали, що найчастіше помічають прохачів біля релігійних храмів. 169 осіб, або

33,8% опитаних, вибрали варіант «у центрі міста/ села». Уважаємо такий розподіл цілком логічним, адже прохачі намагаються перебувати у місцях великих скупчень людей, що підвищує шанси на отримання допомоги.

Рис. 4. Розподіл відповідей опитаних прохачів щодо місця ночівлі

Як бачимо з рисунку 4, 48% від опитаних прохачів ночують удома, тоді як 52% є безхатченками.

Висновки. У сучасній Україні жебрацтво як соціальне явище є доволі масовим. Сьогодні, як і в попередні часи, існують три типи жебраків. Це, по-перше, тимчасові жебраки (люди, які змушені жебракувати у зв'язку з важкою життєвою ситуацією), по-друге, постійні жебраки-непрацездатні і, по-третє, професійні прохачі милостині.

У засобах масової інформації найбільша увага прикута до професійного жебрацтва. Респонденти відзначають, що жебраки просять на вулиці, у міському та приміському транспорті, біля церков, в інших публічних місцях. Уважається, що найбільше грошей заробляють жінки з маленькими дітьми. Далі йдуть псевдоветерани та учасники бойових дій. У поїздах та автобусах здебільшого просять «мандрівники» (слізно розповідають, що в них вкрали всі документи та гроші, їм немає що дістатися додому тощо).

Загалом історичний досвід свідчить, що чинниками поширення жебрацтва як соціального масового явища можуть бути: наявність позитивного сприйняття суспільством образу жебрака; толерантне ставлення до жебракування як способу життя; існування в суспільстві достатнього прошарку бідних громадян, які постійно поповнюють лави жебраків; наявність у суспільстві соціальних ризиків, які можуть позбавити людину всіх засобів існування; наявність реальної можливості забезпечувати своє існування збиранням милостині; відносна привабливість жебракування в економічному аспекті як альтернатива трудової діяльності та можливості забезпечити за допомогою жебракування прийнятний рівень життя; слабка державна соціальна політика в галузі профілактики жебрацтва.

Список літератури:

1. Агапкина Т.А., Невская Л.Г. Гость. *Славянские древности* : этнолингвистический словарь в 5-ти томах. Москва : Международные отношения, 1995. Т. 1: А–Г. С. 531–533.
2. Артюх Л. Поминальні страви на Поліссі (народний етикет). *Полісся України* : матеріали історико-етнографічного дослідження. Львів : ІН НАН України, 1997. Вип. 1: Київське Полісся, 1994. С. 313–318.
3. Білинський П. О уживанню парних купелів у народів славянських. Причинок до історії культури. Тернопіль, 1896. 47 с.
4. Глазунов С.В. Жебрацтво як соціальне явище в історичному вимірі. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2014. Т. 22. Вип. 24. С. 158–164.
5. Гошко Т. Жебраки у руських містах XV – першої половини XVII ст. *Україна в Центрально-Східній Європі*. 2017. Вип. 17. С. 462–490.
6. Грушевська К. Прохальні обходи: кілька завважень з приводу новішої літератури. Київ, 1927. 12 с.
7. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 02.11.2020).
8. Курочкін О.В. Жебрак як традиційна фігура етнокультурного ландшафту (до проблеми вивчення маргінальних груп). *Берегиня*. 2005. № 1. С. 73–84.
9. Населення та міграція. Головне управління статистики у Львівській області. URL: http://database.ukrcensus.gov.ua/statbank_lviv/Database/19DEMOGR/databasetree_uk.asp (дата звернення: 02.03.2021).
10. Прыжов И. Нищие на святой Руси. Материалы для истории общественного и народного быта в России. Москва, 1862. 139 с.
11. Стремецька В.О. Дослідження феномену жебрацтва в публіцистичній літературі. *Наукові праці*. 2004. Т. 37. Вип. 24. С. 89–94.
12. Цивьян Т.В. Категорія видимого/невидимого: балканские маргиналии. *Balkanica: Лингвистические исследования*. Москва : Наука, 1979. С. 201–207.
13. Шарин В.И. История социальной работы : учебное пособие. Москва : Дашков и Ко, 2010. 368 с.

Voitovych N.M., Brychka B.B., Hrymak O.Ya. BEGGING AS DEVIATION: HISTORICAL AND SOCIAL ASPECTS

Genesis and changes in attitudes towards begging from ancient times to the present days are analyzed in the article; typology of beggars is described in details, i.e their division into three groups; the causes of begging in modern Ukraine are also described. Research methodology is a systematic approach to the study of begging using general scientific methods, especially surveys, systematization, typology and generalization. The scientific novelty of research is analysis of the phenomenon of begging with a combination of both already published historical materials and new empirical data collected on the basis of questionnaires developed by the authors for beggars and other categories of the population. Conclusions. In modern Ukraine, begging as a social phenomenon is quite widespread. The media focuses on professional begging. Respondents note that beggars ask for help on the street, in urban and suburban transport, near churches, in other public places. In general, historical experience shows that the factors of the spread of begging as a social mass phenomenon can include: presence of a positive public perception of image of the beggar; tolerant attitude to begging as a way of life; existence of a sufficient stratum of poor citizens, who constantly replenish the ranks of the beggars; presence of social risks that can deprive a person of all means of subsistence; availability of a real opportunity to ensure their existence by collecting alms; relative attractiveness of begging in the economic aspect as an alternative to employment and the ability to provide an acceptable standard of living through begging; weak state social policy in the field of poverty prevention.

Key words: *beggars, begging, alms, social deviation.*